

Ks. prof. dr hab. Ryszard Sztuchmiller
10-692 Olsztyn, ul. Janowicza 3/19

Olsztyn, 28.08.2021 r.

R e c e n z j a
rozprawy doktorskiej mgr. lic. Witolda Jacka Wybulta
pt.: Działalność ustawodawcza abp. Antoniego Juliana Nowowiejskiego,
Biskupa Płockiego (1908-1941)

Zgodnie z decyzją Rady Dyscypliny Prawa Kanonicznego UKSW, która 25.06.2021 r. powołała mnie na recenzenta w przewodzie doktorskim Pana mgr. lic. Witolda Jacka Wybulta oraz w odpowiedzi na prośbę Księdza Dziekana Wydziału Prawa Kanonicznego, ks. prof. dr. hab. Dariusza Borka, z dnia 5.07.2021 r., niniejszym przedkładam swoją recenzję. Dziękując Radzie dyscypliny za okazane zaufanie, opracowaną ocenę rozprawy doktorskiej p. mgr. lic. Witolda Jacka Wybulta przedstawiam w trzech punktach: 1) prezentacja rozprawy, 2) jej ocena merytoryczna i formalna, 3) konkluzja.

1. Prezentacja rozprawy

Recenzowana rozprawa została napisana pod kierunkiem jednego z najznakomitszych kanonistów polskich, ks. prof. zw. dra hab. Wojciecha Góralskiego, na Wydziale Prawa Kanonicznego UKSW (Warszawa 2021). Wielce szacowny Promotor jest znakomitym fachowcem od podejmowanej w rozprawie problematyki, czemu Doktorant dał wyraz przywołując w rozprawie 24 opublikowane przez niego pozycje naukowe związane z tym tematem. Praca doktorska obejmuje 311 stron formatu A4. Jej zasadnicza treść składa się z siedmiu rozdziałów (s. 15-276), wstępu (s. 8-14) i zakończenia (s. 277-280). Ponadto zawiera spis treści, wykaz skrótów, bogaty wykaz bibliografii, podzielony na źródła szczegółowo usystematyzowane (s. 281-298) oraz literaturę (s. 298-311).

Doktorant pisze we Wstępie, że przedmiotem i celem dysertacji jest zaprezentowanie, analiza i ocena wszystkich dostępnych aktów normatywnych Biskupa Nowowiejskiego, dla ukazania jego aktywności legislacyjnej oraz motywacji ich wydawania. Poza ustawodawstwem Biskupa, analizie poddał również wybrane wskazówki pastoralne zamieszczane w jego listach, orędziach oraz pismach kierowanych do diecezjan. Słusznie napisał, że „taki sposób prezentacji dorobku ustawodawczego

Arcybiskupa, który stanowiąc prawo zawsze dawał mu solidne podstawy teologiczne, wydaje się być pożyteczny dla osiągnięcia zamierzenia badawczego, którym jest udzielenie odpowiedzi na pytania: Co było celem nadrzędnym ustawodawstwa abp. A.J. Nowowiejskiego? Czy było ono zgodne z ówczesnym prawem powszechnym i partykularnym polskim? Czy stanowione normy prawne były wystarczające dla potrzeb diecezji, dla której zostały ustanowione i czego one dotyczyły? Czy stanowione prawo było aktualizowane z racji na potrzeby diecezji? Czy prawodawstwo Arcybiskupa było dostępne dla osób, których dotyczyło, oraz czy było oryginalne, tzn. czy uszczegóławiało i uzupełniało prawo powszechne, czy tylko je powtarzało?” (s. 10). Jest tu zatem wyraźnie określony przedmiot badań i jasno postawione cele badawcze.

Uznać należy, że Doktorant w swojej rozprawie podjął bardzo ważne zagadnienie analizy prawodawczej aktywności Biskupa żyjącego i pracującego na przełomie wieków i epok kanonicznych. Przedmiot badań jest także szczególnie aktualny z racji, że w roku bieżącym (2021) diecezja płocka obchodzi 80. rocznicę męczeńskiej śmierci Arcybiskupa Nowowiejskiego w Obozie Koncentracyjnym KL Soldau w Działdowie. Jest to dobra okazja, aby – jak pisze Autor – „w sposób uporządkowany pochylić się nad niezwykle bogatą działalnością ustawodawczą jednego z najwybitniejszych biskupów polskich pierwszej połowy XX w.” (s. 11). Jego działalność ustawodawcza przypadła na okres głębokich przemian społecznych i politycznych w Polsce pierwszej połowy XX w., aż do wybuchu II wojny światowej. Objął on rządy w diecezji płockiej 12 czerwca 1908 r., a zakończył je 8 marca 1941 r., kiedy to został wywieziony do obozu koncentracyjnego w Działdowie. Jego pasterzowanie obejmuje zarówno okres przedkodeksowy (1908-1917), jak i kodeksowy (1917-1941). Wydawane przez niego akty normatywne dotyczą: posługi nauczania, posługi uświęcania, funkcjonowania urzędów i instytucji centralnych diecezji, dyscypliny duchowieństwa i zakonów, organizacji, stowarzyszeń oraz spraw majątkowych diecezji płockiej.

Przedmiot swojej rozprawy Autor uzasadnia tym, że działalność ustawodawcza Biskupa Nowowiejskiego nie została wcześniej opracowana w sposób całościowy. Wprawdzie opracowane zostały niektóre wycinki jego działalności, zwłaszcza przez ks. prof. Wojciecha Góralskiego, lecz recenzowana rozprawa jest pierwszym opracowaniem całościowym ustawodawstwa biskupa Nowowiejskiego.

Dla właściwego opracowania podjętego zagadnienia Autor wykorzystał szereg źródeł, w tym ustawodawstwo synodalne i pozasynodalne abp. Nowowiejskiego. Z pierwszej grupy stanowionego przez Arcybiskupa prawa wykorzystał Doktorant statuty dwóch płockich synodów diecezjalnych przeprowadzonych w 1927 i 1938 r. Pierwszy

odbył się po promulgowaniu w 1917 r. pierwszego w dziejach Kościoła *Kodeksu Prawa Kanonicznego* i wkrótce po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Ten pierwszy synod bpa Nowowiejskiego nawiązywał często do dotychczasowego prawa diecezjalnego, zawartego w *Leges dioeclesanae* z 1906 r., lecz zawierał też dużo nowych postanowień. Źródłem poznania wcześniejszego prawa diecezjalnego w omawianym okresie jest też opublikowany w 1914 r. Zbiór cyrkularzy i rozporządzeń, zawierający akty normatywne z przełomu XIX i XX w., który miał jednak charakter prywatny. Zbiór ten był znaczącą pomocą duchowieństwu w poznaniu całokształtu obowiązujących norm prawa diecezjalnego i państwowego, a więc i dla lepszego ich stosowania. Doktorant wykorzystał też komplet tomów organu urzędowego diecezji, jakim był i nadal jest „Miesięcznik Pasterski Płocki”, w którym promulgowano akty normatywne Biskupa a potem Arcybiskupa Nowowiejskiego. Organ ten został zainaugurowany w 1906 r., przy udziale ks. Nowowiejskiego jako ówczesnego rektora płockiego seminarium duchownego.

Drugi synod zwołany został dla dostosowania prawa diecezjalnego do przepisów *I Polskiego Synodu Plenarnego* z 1936 r. Zgodnie z faktami historycznymi Doktorant pisze, że na kształt działalności ustawodawczej abp. A.J. Nowowiejskiego miały wpływ dwie kluczowe kolekcje prawodawcze: pio-benedyktyński Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r. oraz *Leges dioeclesanae* z 1906 r., których ks. Nowowiejski był współredaktorem (s. 13-14). Podkreślić należy wniosek Doktoranta, iż „najważniejszym punktem odniesienia dla płockiego ustawodawstwa diecezjalnego była znana zasada, *salus animarum suprema lex* (...). Pasterz diecezji płockiej bowiem wielokrotnie odwoływał się do porządku zbawienia jako kierunku i celu swojego ustawodawstwa” (s. 14).

W pierwszym rozdziale rozprawy (s. 15-38) Autor opisał stan diecezji płockiej w okresie obejmowania rządów przez bp. A.J. Nowowiejskiego. Przedstawił tam strukturę terytorialną i personalną diecezji, jej urzędy oraz instytucje, a także obowiązujące ustawodawstwo, wskazując też na znaczący udział ks. Nowowiejskiego w zarządzaniu diecezją, gdy nie był jeszcze biskupem.

Kolejnych sześć rozdziałów stanowi opis i analiza poszczególnych obszarów ustawodawczych Arcybiskupa. W rozdziale II przedstawił unormowania dotyczące posługi nauczania (s. 39-82), w rozdziale III normy dotyczące posługi uświęcania (s. 83-156), a w rozdz. IV normy dotyczące urzędów oraz instytucji diecezjalnych (s. 157-183). W ostatnich trzech rozdziałach Autor zaprezentował wydane przez abpa Nowowiejskiego normy dotyczące dyscypliny duchowieństwa i zakonów (s. 184-227), organizacji

katolickich, stowarzyszeń i bractw wiernych świeckich (s. 228-257), oraz spraw majątkowych (s. 258-276).

Z rozprawy można poznać, jak dobrze bp Nowowiejski znał diecezję, poziom życia religijnego i potrzeby ludzi. Łatwo zauważyć, że niektóre wskazania bpa Nowowiejskiego są aktualne i dzisiaj, np. wskazówka dla kaznodziejów: „Lepiej jest powiedzieć kazanie krótkie, którego chętnie słuchają, niż długie, które nudzi ludzi. Nie można jednak mówić dłużej niż pół godziny” (s. 41); „Kazania należało głosić również poza niedzielami i uroczystościami” (s. 42). Zalecał „aby w większych parafiach głosić krótkie kazania (8-10 minut) o jasno określonej i niezbyt obszernej tematyce” (s. 43). Wiedział bowiem, „że w sferach inteligencji i ludności miejskiej panowała niesłyszana wówczas ignorancja prawd wiary” (s. 43). Dyspozycje prawne abpa Nowowiejskiego, zwłaszcza zawarte w uchwałach synodalnych są bardzo konkretne i praktyczne (np. s. 45). Przypominał, że rodzice mają być żywym przykładem wiary i pobożności swoim dzieciom (s. 47).

W rozdziale II i III Autor szczegółowo opisał normy wydawane za rządów bpa Nowowiejskiego dotyczące nauczania oraz udzielania sakramentów i sakramentaliów. Arcybiskup w swoim „Ceremonjale Parafialnym” (1931) szczegółowo unormował udzielanie takich sakramentaliów jak: poświęcenie nowo zaślubionej czy błogosławieństwo zwane wywodem, dla matki która porodziła będąc w prawym małżeństwie (s. 126). Możliwość otrzymania takiego błogosławieństwa była zapewne dodatkową motywacją do zawierania ślubów kościelnych. Z pracy dowiadujemy się, jak mądre przepisy wydawał tytułowy arcybiskup w sprawie ochrony zabytków, cmentarzy, pogrzebów, łącznie z przepisami sanitarnymi, także na czas epidemii, miejsc dla starszych w kościele, zadań organistów (s. 132-149).

Rozdział IV zawiera interesujące przepisy dotyczące takich instytucji diecezjalnych jak kuria biskupia, kapituły, niższe i wyższe seminarium duchowne, biblioteka, archiwum i muzeum, przy czym Autor otwarcie potwierdza brak wielu źródeł (przez zniszczenia wojenne; s. 182-183). W rozdziale V Doktorant bardzo szczegółowo zaprezentował normy dotyczące duchownych i zakonników, w tym regulujące kwestie intencji mszalnych, testamentu, obowiązków proboszcza (s. 194-195). Niektóre kwestie można było omówić mniej szczegółowo, np. liturgiczny przebieg wizytacji biskupa czy dziekana w parafii (s. 203-205 i 216-218).

Rozdział VI jest dobrym przykładem, jak można ożywiać zaangażowanie świeckich w Kościele. Normy analizowane w rozdziale VI i VII to kolejne dowody wspaniałego zmysłu organizacyjnego biskupa Nowowiejskiego. Bardzo szczegółowo regulowane były

sprawy materialne. Szkoda, że Autor jako główny podział dóbr Kościoła przyjął nazwy: dobra zmysłowe i dobra niezmysłowe (s. 258), a nie dobra materialne i dobra niematerialne, jak to współcześnie jest określane. Interesujące jest, że już w 1938 r. bp Nowowiejski zarządził: „w każdej parafii pieczę nad majątkiem powierza się Radzie Parafialnej, która miała pracować pod przewodnictwem proboszcza i składała się z trzech osób” (s. 260) zatwierdzonych przez ordynariusza. Dokładnie określał, zgodnie z potrzebami, konieczny podatek kościelny - *seminaristicum*, zbiórki na cele kościelne, zasady ich rejestrowania i wydatkowania (s. 262-273). Szczegółowo uregulowana wysokość *iura stolae* zależała od pozycji społecznej wiernego przyjmującego posługę. Trafnie Autor zauważył, że „sposób finansowania parafii był bardzo przejrzysty i niepozostawiający miejsca na ewentualne nieuczciwości” (s. 275).

Cała rozprawa jest znakomitym źródłem poznania prawodawstwa obowiązującego w diecezji płockiej w czasie rządów abpa Nowowiejskiego, poziomu życia katolickiego w tym okresie, a jednocześnie przykładem organizacji kościoła lokalnego w Polsce w I połowie XX wieku.

2. Ocena metodologiczna i merytoryczna rozprawy

a) Walory pracy

Temat rozprawy jest ważny i aktualny, a jej tytuł sformułowany poprawnie i precyzyjnie oryginalny. Tytuły rozdziałów mieszczą się w tytule pracy, wyczerpują jego treść, są logiczne i uzupełniają się. Na uwagę zasługują wyodrębnione na końcu każdego rozdziału dobrze uzasadnione, merytoryczne i poprawne wnioski. Układ graficzny spisu treści, kompozycja rozdziałów i układ bibliografii są bardzo dobre. Cała rozprawa napisana jest starannie pod względem gramatycznym i stylistycznym. Interpunkcja w całej pracy jest w zasadzie wzorowa. Nieliczne mankamenty wskażę w kolejnej części, głównie w celu ich usunięcia przed ewentualnym drukiem.

Pozytywnie należy ocenić zwartość pracy, zmniejszenie jej objętości przez zamieszczanie wielu informacji w przypisach, a nie w tekście głównym (np. s. 17). W sposób skondensowany, a jednocześnie informatywny Autor omawia wszystkie przepisy wydawane za rządów bpa i abpa Nowowiejskiego, a szczególnie eksponuje przepisy dotyczące nauczania i udzielania sakramentów, w tym szczególnie normy z zakresu prawa małżeńskiego (s. 114-125).

Poprawnie Autor podał (s. 14), że w pracy posłużył się metodą historyczno-prawną, analityczną oraz dogmatyczno-prawną. Całości dysertacji dopełnia metodologicznie poprawnie zredagowane zakończenie, w którym Autor nie tylko przedstawił wyniki badań, ale także nakreślił perspektywy dalszych poszukiwań w tej materii (s. 277-280). Na uwagę zasługuje bogata bibliografia, w której źródła zostały szczegółowo i logicznie podzielone (s. 281-298) oraz bogata jak na taką monografię literatura (s. 298-311).

Cenne są wnioski i własne refleksje Doktoranta. Uzasadnia on np. przekonująco fakt, iż najwięcej dyspozycji prawnych Arcybiskup wydał odnośnie do małżeństwa, aby podkreślić wielkie znaczenie eklezjalne i społeczne tego sakramentu (s. 155). Wydobywa on z materiału źródłowego przepisy Arcybiskupa ważne dla ukazania realizacji unormowań kodeksowych w praktyce duszpasterskiej. Przedstawia także tło ogólnospołeczne i normy kanonicznego prawa powszechnego będące podstawą podejmowania rozstrzygnięć prawnych Arcybiskupa. O dalekowzroczności Arcybiskupa i dociekliwości Autora świadczy np. zestawienie skierowanych do wiernych przestróg Arcybiskupa przed zagrożeniami światowymi (s. 231), a także szczegółowe unormowania zasad działania Akcji Katolickiej i innych stowarzyszeń kościelnych (s. 232-257).

Doktorant trafnie podkreślił, że bp. Nowowiejski „troszczył się nie tylko o implementację do prawa diecezjalnego norm nowo promulgowanego prawa kodeksowego, lecz także, po 1936 r., uchwał I Polskiego Synodu Plenarnego” (s. 277). Odpowiadając na pytania postawione we Wstępie Autor stwierdził: „celem ustawodawstwa abp. Nowowiejskiego była nie tylko troska o zachowanie należytego *ordo iuris* w życiu diecezji, lecz także istotowe ukierunkowanie na *salus animarum*, przez co zapewniona miała być najbardziej właściwa pomoc człowiekowi, by mógł osiągnąć swój cel ostateczny” (s. 277). Doktorant musiał przebadać bardzo bogate ustawodawstwo abpa Nowowiejskiego: jego obydwie synody diecezjalne zawierają ponad 430 statutów i 48 aneksów oraz ponad 120 aktów normatywnych określanych mianem rozporządzeń i zarządzeń.

Z racji, że „w styczniu 1940 r. Niemcy zlikwidowali wszystkie urzędy kościelne umiejscowione na Wzgórzu Tumskim w Płocku, czemu towarzyszyła barbarzyńska likwidacja dokumentacji bieżącej i archiwalnej, która tam się znajdowała” (s. 157), i Autor miał ograniczony wgląd w archiwalia, opracowanie Doktoranta jest cenne i powinno zostać opublikowane. Aby pomóc w przygotowaniu publikacji, wskażę zauważone mankamenty, zaznaczając, że nie obniżają one istotnie wartości opracowania.

b) Mankamenty pracy

Nie wiadomo dlaczego w Wykazie skrótów są dwa różne skróty (LD i Leges) dla tej samej pozycji: *Leges dioecesanae*. Mógł Autor w Wykazie skrótów podać skrót „KPK 1917” (a nie „KPK”), skoro potem w pracy stosuje skrót „KPK 1917” (np. s. 9). W wielu przypisach Doktorant błędnie używa słowa „por.” (porównaj), gdy odsyła do tekstu stwierdzającego to, co podaje w tekście głównym, a nie odsyła do innej treściowo wypowiedzi na dany temat (np. na str. 9-25 i dalej w całej pracy); szczególnie drażniące jest to tam, gdzie błąd ten powtórzony jest wielokrotnie na jednej stronie (np. s. 87-97, 106, 132-133, 185-187, 205-207, 228-229).

Jednozdaniowe akapity powinny być włączone w większe całości (np. s. 25, 49, 92, 144, 193). Lepiej byłoby, gdyby Autor używał stale języka współczesnego, unikając zaimków archaicznych, jak „ów”, „owych”, „takowej” (s. 31, 81, 88, 153, 183, 195). Choć bardzo nieliczne, ale są błędy literowe (np. s. 30, 127, 128), czy gramatyczne (np. s. 37). Czasem brak jest przecinka (np. s. 32, 56, 239, 246) lub jest on zbędny (np. s. 51, 52, 54, 82, 107, 261).

W przypisach i w Bibliografii poprawić należy zapis autora rozporządzeń, listów i odezw A.J. Nowowiejskiego do roku 1930, z arcybiskupa na biskupa, bowiem do 1930 wydawał je on jako biskup, a nie arcybiskup. Poprawić też należy przypis w Bibliografii (s. 282), dostosowując do ostatecznej numeracji. Ponadto pozycję *Biskup Płocki do kochanych kapłanów (...) z dnia 15 sierpnia 1915 r.*, należy przenieść z literatury (s. 299) do źródeł. Prawdopodobnie błąd jest także w zapisie publikacji M. Różańskiego (s. 307), bowiem w 1817 r. nie było jeszcze KPK.

3. Konkluzja

Przedstawiona rozprawa doktorska mgr. lic. Witolda Jacka Wybulta ma bardzo duże znaczenie poznawcze. Dokładnie prezentuje on regulacje prawne wydawane przez biskupa, potem arcybiskupa Nowowiejskiego albo przez niego inspirowane i promulgowane, prezentując je w nawiązaniu do norm prawa kanonicznego powszechnego lub ogólnopolskiego, a także uwzględniając kontekst kanonistycznej literatury polskiej. Doktorant dobrze wykorzystał bogate źródła do wskazanego w tytule tematu. Wykazał się dobrą znajomością badanej problematyki, wnikliwością badawczą i

szerokim wykorzystaniem literatury. Język rozprawy jest poprawny, jasny i staranny. Doktorant trafnie dobrał metody badawcze i poprawnie się nimi posługiwał. W interpretacji wyników badań wykazał się rzeczowością i naukową bezstronnością.

Praca doktorska mgr. lic. Witolda Jacka Wybulta stanowi oryginalne rozwiązanie przedstawionego we wstępie pracy problemu naukowego. Wszystkie wymienione wyżej walory naukowe Doktoranta oraz omawianej pracy świadczą o tym, iż posiada on szeroką wiedzę teoretyczną w zakresie prawa kanonicznego, potrafi samodzielnie prowadzić badania naukowe, podejmować i dojrzałe rozwiązywać wybrane kwestie prawa kanonicznego.

Rozprawa mgr. lic. Witolda Jacka Wybulta spełnia wszystkie ustawowe wymagania stawiane pracom doktorskim w Polsce. Autor posiada zatem kwalifikacje do uzyskania stopnia naukowego doktora prawa kanonicznego. Dlatego też, zgodnie z wymaganiami *Ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z dnia 14 marca 2003 r.*, stawiam wobec Rady Wydziału Prawa Kanonicznego UKSW wniosek o przyjęcie rozprawy doktorskiej mgr. lic. Witolda Jacka Wybulta i dopuszczenie go do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Ks. prof. dr hab. Ryszard Sztuchmiller